

José Saramago
KAMENI SPLAV

prevedla Barbara Juršič

Todo futuro es fabuloso.
Alejo Carpentier

Ko je Joana Carda potegnila po tleh z brestovo vejo, so zalajali vsi psi v Cerbèru, da sta se prebivalcev polastili panika in groza, kajti že od pradavnine so verovali, da bo tistikrat, ko bodo pasje živali, ki so venomer molčale, zalajale, vesoljni svet blizu svojemu koncu. Tega, kako se je porodilo to zakrknjeno vraževerje oziroma trdno pričanje, kar je velikokrat vzporeden, alternativen izraz, se danes nihče ne spominja, čeprav so zahvaljujoč tisti vsem dobro znani igrici, da slišiš povestico in jo ponoviš z novo postavljeno vejico, francoske babice zabavale svoje vnuke z zgodbico, da je prav tam, v občini Cerbère, v departmaju Vzhodni Pireneji, v grški, mitološki dobi lajal troglavi pes, ki je slišal na omenjeno ime Cerber, če ga je poklical brodar Haron, ki je skrbel zanj. Še nekaj nam je neznano, namreč kakšne organske preobrazbe je doživel ta sloviti, hrupni pripadnik pasjega rodu, dokler ni prišlo do zgodovinske in potrjene nemosti njegovih degeneriranih naslednikov z eno samo glavo. Vendar pa, in ta točka doktrine je tuja le redkim, zlasti, če pripadajo veteranski generaciji, je pes Cerber, kot se zapiše in pravilno imenuje v našem jeziku, strah vzbujajoč čuval vrata pekla, da si iz njega ne bi drznile uiti duše, in tedaj so, morda iz poslednjega usmiljenja že umirajočih bogov, obmolknili vsi bodoči psi za vso preostalo večnost, da bi morda s tišino mogli izbrisati iz spomina tiste peklenke kraje. Ker pa tudi večno ne traja večno, kot nas je nedvoumno poučila moderna doba, je bilo dovolj, da je v teh dneh na stotine kilometrov stan od Cerbèra, v nekem kraju na Portugalskem, katerega imena se bomo spomnili kasneje, dovolj je bilo torej, da je ženska po imenu Joana Carda potegnila

po tleh z brestovo vejo, in vsi psi od blizu in daleč so lajajoč pritekli na ulico, tisti, ki, naj ponovimo, niso nikoli lajali. Če bi Joano Carda kdo vprašal, kako ji je prišlo na misel, da je potegnila po tleh s palico, saj bi kaj takega prej pripisali zblojeni najstnici kot ženski na mestu, in ali ni razmišljala o posledicah svojega dejanja, ki je bilo na videz brez pomena, in ne pozabite, da prav takšna predstavljajo največjo nevarnost, bi morda odgovorila, Ne vem, kaj me je prijelo, palica je ležala na tleh, pobrala sem jo in potegnila črto, Vam ni prišlo na misel, da bi lahko bila čarobna paličica, Za čarobno paličico se mi je zdela velika in vedno so govorili, da so čarobne paličice zlate in kristalne, da oddajajo svetlobo in imajo na vrhu zvezdo, Ste vedeli, da je veja brestova, Na drevesa se ne spoznam, potem so mi rekli, da je brest enako kot ulmus, ulmus pa je brestovina, nobeden od njih nima nadnaravnih moči, ne glede na to, kako mu rečemo, vendar bi v tem primeru najbrž tudi vžigalica imela enak učinek, Zakaj tako pravite, Tisto, kar se mora zgoditi, se bo zgodilo in je tako silno, da se temu ni moč upreti, tisočkrat sem to slišala iz ust starejših, Verjamete v usodo, Verjamem v tisto, kar se mora zgoditi.

V Parizu so se zelo smejali moledovanju župana, bilo je namreč slišati, kot bi telefoniral iz pasjega zavetišča ob uri, ko postrežejo psom njihov obrok hrane, in šele po neutrudnih prošnjah večinskega poslanca, ki se je v tisti občini rodil in v njej odrasel in je zato poznal lokalne legende in zgodbe, so na jug vendarle poslali dva usposobljena veterinarja iz Deuxième Bureauja s posebno nalogo, da preučita nezaslišani pojav in napišeta poročilo ter predloge za ukrepanje. Medtem so obupani in že skoraj oglušeli prebivalci potresli po ulicah in trgih nekdanj prijetne kopališke, zdaj pa peklenske destinacije na ducate

zastrupljenih mesnih štruc, kar je skrajno preprosta metoda, katere učinkovitost so potrdile izkušnje v vseh časih in na vseh zemljepisnih širinah. Vsega skupaj je poginil le en pes, vendar so se preživeli nemudoma naučili lekcije, saj so se v trenutku v laježu, tuležu in cviležu raztepli po okoliških poljih, kjer so brez očitnega razloga v nekaj minutah obmolknili. Ko sta veterinarja končno prispela, so jima pokazali nesrečnega Médorja, hladnega, napihnjenelega, tako drugačnega od srečne živali, ki je spremljala lastnico po nakupih in je zaradi svoje starosti tako rada brezskrbno poležavala na soncu. Ker pa je še nekaj pravice na tem svetu, se je Bog poetično odločil, da Médor umre zaradi štruce, ki jo je pripravila prav njegova ljubljena lastnica, čeprav je, naj takoj povemo, imela pri tem v mislih neko psico iz soseščine, ki ji je venomer vohljala po vrtu. Starjši veterinar je o crkovinastih ostankih rekel, Bova naredila obdukcijo, ampak to je bilo pravzaprav brez smisla, saj bi vsak prebivalec Cerbèra lahko, če bi hotel, izpričal, kaj je bila *causa mortis*, vendar pa je bil prikriti namen Fakultete, kot se je temu reklo v slengu tajne službe, na skrivaj pregledati glasilke bitja, ki je imelo med nemostjo zaradi zdaj nepreklicne smrti in tišino, ki naj bi bila za vse življenje, kljub vsemu na voljo nekaj ur govora in je takrat postalo tako kot običajni psi. Prizadevanja pa so bila jalova, kajti Médor sploh ni imel glasilk. Kirurga sta strmela, vendar je župan izrazil svoje mnenje, uradniško in razsodno, Nič čudnega, psi v Cerbèru toliko stoletij niso lajali, da jim je ta organ odmrll, Kako pa so torej kar nenadoma, Tega pa ne vem, nisem veterinar, ampak naših skrbi je konec, *chiens* so izginili, tam, kjer so, jih ni slišati. Médorja, razrezanega in slabo zašitega, sta veterinarja izročila objokani lastnici kot živ očitke, kar očitki v resnici so, potem ko so že mrtvi. Na poti do letališča, kjer naj bi

se vkrcala na letalo za Pariz, pa sta se dogovorila, da v poročilu le bežno omenita skrivnostni pripetljaj z izginulimi glasilkami. Videti je, da bo tako enkrat za vselej, saj je še tisto noč začel krožiti okrog Cerbèra ogromen pes s tremi glavami, visok kot drevo, ki pa ni dal glasu od sebe.

V tistih dneh, morda pred tem, morda po tem, ko je Joana Carda potegnila po tleh z brestovo vejo, se je neki moški sprehajal po plaži, to je bilo zvečer, ko je komaj slišati šumenje valov, kratko in zadržano kot vzdih brez razloga, in ta moški, ki se kasneje predstavi kot Joaquim Sassa, je hodil po črti, ki ločuje suho mivko od mokre, in se sem in tja sklonil, da je pobral školjko, rakove klešče, del zelene alge, nič neobičajnega ni takole tratiti čas, ta samotni popotnik se je tratil takole. Ker ni imel ne žepov ne torbe, kamor bi svoje najdbe spravil, je mrtve ostanke, ko jih je imel polne roke, vračal vodi, morju, kar je morskega, zemlji pa, kar je zemeljskega. Vendar pa ima vsako pravilo izjeme in Joaquim Sassa je dvignil kamen, ki ga je videl pred seboj in je bil že zunaj dosega valov, bil je težak, ploščat kot disk in nepravilne oblike, če bi bil eden tistih priročnih z zglajenimi robovi, eden tistih, ki se lepo prilegajo med palec in kazalec, bi ga Joaquim Sassa zalučal po gladki površini vode, da bi odskočil, pri tem pa bi bil srečen kot otrok zaradi svoje spretnosti, potem pa bi se kamen potopil, ko bi sunek izgubil svojo moč, kamen, za katerega je bilo videti, da ima svojo usodo že načrtano, presušen od sonca, zmočen le od dežja, bi se navsezadnje potopil v temotno globino, kjer bi moral čakati milijon let, dokler to morje ne bi izhlapelo, ali pa bi se umaknilo, da bi se spet znašel na kopnem za novih milijon let, in če damo času čas, bi prišel na plažo drugi Joaquim Sassa, ki bi nevede ponovil krettnjo in gib, nihče naj ne reče, Tega ne bi storil, noben kamen ni zanesljiv niti nepremičen.

Na južni plaži so šli nekateri ob tej prijetno topli uri dneva še zadnjič v vodo plavat, se igrat z žogo, se potapljat v valovih ali pa so počivali na napihljivih blazinah ali pa so se, ko so začutili na koži prvo večerno sapico, namestili tako, da so lahko užili še poslednje sončne žarke, kajti sonce bo zašlo v morju čez hipec, najdaljši od vseh, ker ga opazujemo in se nam pusti opazovati. Tukaj pa, na tej severni plaži, kjer Joaquim Sassa drži v rokah kamen, ki je tako težak, da ga že bolijo roke, piha hladen veter, sonce je že napol zašlo, niti galebi ne preletavajo več nad vodo. Joaquim Sassa je vrgel kamen, mislil je, da bo padel na tla nekaj korakov naprej, le malo stran od njegovih nog, vsakdo mora pač poznati svoje lastne zmožnosti, tam tudi ni bilo prič, ki bi se smejale neuspešnemu metalcu diska, bil je pripravljen smejati se samemu sebi, vendar se ni zgodilo, kot je pričakoval, teman in težak je kamen poletel v zrak, padal in tlesknil ob vodo, kot bi bila iz kovine, zaradi sile ga je spet odbilo v zrak, da je visoko odletel oziroma poskočil, potem se je spet spustil in se dvignil in se naposled potopil nekje v daljavi, razen če oddaljena belina ki smo ji bili pravkar priča, ni zgolj pas pene, nastale ob lomljenju valov. Kako je to mogoče, je začuden pomislil Joaquim Sassa, kako to, da sem jaz, ki nisem ravno obdarjen s posebno močjo, lahko zalučal tako daleč v morje, ki že temni, tako težak kamen, tukaj pa ni nikogar, ki bi mi rekel, Krasno, Joaquim Sassa, tvoja priča sem za Guinnessovo knjigo rekordov, takšno dejanje ne sme ostati prezrto, smola, če bi komu povedal, kaj se je zgodilo, bi me imeli za lažnivca. Z odprtega morja je prineslo zelo visok val, ki se je penil in butnil od obalo, torej je kamen gotovo padel v morje, to je znani učinek na rekah iz otroštva tistih, ki so imeli reke v otroštvu, krožno valovanje, ki ga povzročajo kamni, vrženi v vodo. Joaquim Sassa je stekel

po plaži navzgor, val pa se je razlil po mivki in s seboj prinesel školjke, rakove klešče, zelene alge, pa tudi druge, rjave, rdeče, morsko travo. In majcen kamen, za velikost dlani, takšnega, ki se prilega med palec in kazalec, koliko let že ni videl sončne luči.

Kako silno težko je pisati, to je ena večjih odgovornosti, dovolj je, če samo pomislimo na utrudljivo delo časovnega razporejanja dogodkov, najprej ta, potem tisti ali pa, če to bolj ustreza potrebam učinka, današnji dogodek pred včerajšnjo prigodo in še druge nič manj tvegane akrobacije, preteklost, kot bi se dogajala zdaj, sedanjost kot kontinuum brez začetka in konca, vendar pa naj se pisci še tako trudijo, neke spretnosti se jim ne bo nikoli posrečilo izvesti, namreč istočasno zapisati dve stvari, ki sta se zgodili ob istem času. Nekateri menijo, da je ta težava rešljiva tako, da stran razdelimo na dva stolpca, drugega ob drugem, vendar pa je ta strategija naivna, kajti najprej se napiše en stolpec in šele potem drugega, pri tem pa ne smemo pozabiti, da mora tudi bralec najprej prebrati enega in šele potem drugega oziroma obratno, opernim pevcem se res dobro godi, vsak od njih odpoje svoj del, tri, štiri, pet, šest tenorjev, basov, sopranov in baritonov, vsak od njih poje druge besede, na primer, cinik se norčuje, lahkovernica moleduje, zaljubljenec zamuja, a gledalca zanima glasba, pri bralcu pa ni čisto tako, hoče, da je vse pojasnjeno, zlog za zlogom, drug za drugim, kot jih vidite tukaj. Zato smo najprej spregovorili o Joaquimu Sassi in šele zdaj bomo spregovorili o Pedru Orceju, v istem trenutku namreč, ko Joaquim vrže kamen v morje, Pedro vstane s stola, čeprav ure kažejo eno uro razlike, saj je eden v Španiji, drugi pa na Portugalskem.

Znano je, da ima vsak učinek svoj vzrok, to je vsesplošna resnica, vendar pa se ne moremo izogniti nekaterim napakam pri razmišljanju oziroma pri prepoznavanju, saj

se lahko zgodi, da menimo, da neki učinek izhaja iz nekega vzroka, a se zanj izkaže, da je bil neki drugi, ki je onkraj našega dojetja in vednosti, za katero smo mislili, da jo premoremo. Na primer, zdelo se je, da je dokazano, da so psi v Cerbèru zalajali, ker je Joana Carda potegnila po tleh z brestovo vejo, vendar pa bi bil samo zelo lahkoveren otrok, če je še kje kakšen tak iz zlatih časov lahkovernosti, ali pa nedolžen otrok, če lahko sveto ime nedolžnosti izgovarjamo tako tja v en dan, zmožen verjeti, da je, ko je stisnil dlan, vanjo skril sončno svetlobo, samo tak otrok bi verjel, da so zalajali psi, ki prej nikoli niso lajali ne iz zgodovinskih in tudi ne fizioloških razlogov. V teh deset in deset tisočih krajih, vaseh, manjših in večjih mestih pa kar mrgoli ljudi, ki bi prisegli, da je vzrok oziroma so vzroki za lajanje psov in za vse, kar še pride, ker so zaloputnili z vrati, ker so si postrigli noht, ker so odtrgali sadež, odgrnili zaveso, si prižgali cigareto ali umrli, in so se, sicer drugi, rodili, ta vzroka, povezana s smrtjo in rojstvom, bi bilo najtežje sprejeti, upoštevajoč, da bi morali biti mi tisti, ki bi ju predlagali, kajti ta, ki se rodi, ne spregovori že iz materinega trebuha, ta pa, ki umre, ne govori, potem ko se je pogreznil v trebuh zemlje. Ni mi treba dodati, da ima vsak od nas več kot dovolj razlogov, ki bi jih bilo mogoče označiti za vzrok vseh učinkov, tistih, o katerih smo pravkar govorili, in še onih, ki predstavljajo samo naš delež pri delovanju sveta, zelo rad bi vedel, kakšen bo ta, ko ne bo več ljudi in učinkov, ki jih samo oni povzročajo, najbolje, če o takih razsežnostih sploh ne razmišljamo, da se nam ne bi zvrtilo v glavi, dovolj bi bilo, da bi preživel nekaj živalic, nekaj žuželk, pa bi bili svetovi od mravelj, od škržatov, ne bi odgrinjali zaves, ne bi se gledali v ogledalo in kaj je s tem, navsezadnje je edina veleresnica ta, da sveta ni mogoče ubiti.

Pedro Orce bi rekel, če bi si drznil, da je vzrok za to, da se je stresla zemlja, ker je udaril z nogami ob tla, ko je vstal s stola, kako zelo naduto od njega, če ne od nas, ki rahlo dvomimo, da bi, če vsak človek pusti na svetu vsaj eno znamenje, to lahko bilo od Pedra Orceja, zato je izjavil, Noge sem dal na tla in zemlja se je zatresla. Ne-navaden tresljaj, saj ni videti, da bi ga še kdo drug čutil, zdaj pa, dve minuti kasneje, ko se je morje že umaknilo in je Joaquim Sassa rekel sam pri sebi, Če bom to komu povedal, bodo rekli, da lažem, zemlja se trese, kot se še naprej trese struna, ki ne zveni več, to čuti Pedro Orce na podplatih svojih čevljev, še vedno jo čuti, ko stopi iz lekarne na ulico in nihče drug ne opazi ničesar, kot bi gledal zvezdo in rekel, Kako lepa lučka, kako čudovita zvezda, ne bi vedel, da je ugasnila sredi stavka, otroci in vnuki bodo ponavljali te besede, reveži, govorijo o nečem, kar je mrtvo in to imenujejo živo, ta prevara se ne dogaja samo v astronomski vedi. Tu pa je prav nasprotno, vsi bi prisegli, da je zemlja nepremična, samo Pedro Orce bi trdil, da se stresa, še dobro, da o tem ni črhnul in da se ni preplašen pognal v beg, stene se ne tresejo, viseče luči so ravne kot sveča, ptički v kletki pa, ki ponavadi prvi zaženejo vik in krik, mirno spijo na palici, z glavami pod peresi, igla potresomera je po milimetrskem papirju vlekla ravno vodoravno črto in jo še vedno vleče.

Naslednje jutro je neki moški hodil po neobdelani ravnici, poraščeni z grmovjem in močvirsko travo, hodil je po poteh in stezicah med drevesi, visokimi kot imena, ki so jim jih nadeli, imenovanimi jelše in jeseni pa grmi tamariš z njihovim afriškim vonjem, ta moški si ne bi mogel izbrati večje samote in širnejšega neba, nad njim pa je vrešče na vse grlo letela in ga spremljala jata škorcev, toliko jih je bilo, da so bili kot črn, velikanski nevihtni oblak. Ko se

je ustavil, so škorci nad njim poletavali v krogu ali pa so se bučno spustili na drevo, izginili med vejami, tako da je vse listje trepetalo, krošnja je zvenela v rezkih, prodornih zvokih, bilo je, kot bi se znotraj nje bila strašna bitka. Ko je José Anaiço, tako se je namreč imenoval, spet krenil, so škorci v en mah jadorno vzleteli, vruuuuum. Če ne bi vedeli, kdo je ta mož in bi to želeli uganiti, bi rekli, da se morda poklicno ukvarja s ptiči ali pa ima kot kača moč, da očara, in spretnosti, ki privlačijo, resnica pa je, da je José Anaiço prav tako negotov glede vzrokov pernatega zbora, kot smo mi, Le kaj hočejo od mene ta bitja, ne čudimo se tej malo rabljeni besedi, so dnevi, ko nam običajne ne prija.

Sprehajalec je hodil od vzhoda proti zahodu, tako sta ravno nanesla pot in sprehod, ker pa je moral obhoditi tudi večji bajer, je v ovinku zavil proti jugu, ob nabrežju. Enkrat proti poldnevu se bo že ogrelo, zaenkrat pa piha sveža, čista sapica, škoda, da je ni mogoče spraviti v žep za takrat, ko bi jo v vročini potrebovali. Joséju Anaiçu so se podile po glavi takšne misli, nejasne in nehotene, kot bi ne bile njegove, ko je opazil, da so škorci ostali zadaj, da poletavajo nekje drugje, tam, kjer steza zavije ob bajer, kar je nedvomno nenavadno, ampak, konec koncev, kot radi rečemo, kdor gre, gre, kdor ostane, ostane, adijo ptički. José Anaiço je po skoraj polurni težavni hoji med ločjem in grmovjem ravno obhodil ribnik in spet prišel na prejšnjo pot v smeri, iz katere je prišel, od vzhoda proti zahodu, kot sonce, ko se je na lepem zaslíšalo, vruuuuum in so se spet pojavili škorci, le kje so se skrivali. No, za kaj takega ni pojasnila. Če jata škorcev spremlja človeka na njegovem jutranjem sprehodu kot zvesti pes svojega gospodarja, če čaka nanj, da naredi krog okoli ribnika in mu potem sledi kot prej, je ne prosite, naj za to pove ali razišče vzroke, ptiči nimajo vzrokov, temveč instinkte, ki

so tolikokrat nejasni in nehoteni, kot bi ne bili naši, govorimo namreč ne le o instinktih, ampak tudi o razlogih in vzrokih. Prav tako Joséja Anaiče ne sprašujemo, kdo je in s čim se ukvarja v življenju, od kod je prišel in kam gre, kar bomo od njega izvedeli, bo prišlo le iz njegovih ust in to obzirnost, to podatkovno skopost bodo morali upoštevati tudi Joana Carda s svojo brestovo vejo, Joaquim Sassa s kamnom, ki ga je vrigel v morje, Pedro Orce s stolom, s katerega je vstal, življenje se ne začne, ko se človek rodi, če bi bilo tako, bi bil vsak nov dan nova zmaga, življenje se začne kasneje, ničkolikokrat prepozno, da ne govorimo o tistih, ki se komajda začnejo, pa se že iztečejo, zato je tisti drugi zakričal, Ah, kdo bo napisal zgodbo o tem, kar bi lahko bilo.

Zdaj pa ta ženska, Maria Guavaira jo imenujejo, nenavadno ime, četudi ne v glagolniku, ki je odšla v klet svoje hiše in tam našla staro nogavico hranilnik, eno tistih pravih od nekoč, ki so služile za hranjenje denarja kot trezorji, s simboličnimi prihranki, hecno varčevanje, in ker je bila prazna, se je lotila paranja, iz čistega veselja, ker ni imela s čim drugim zaposliti rok. Minila je ura, potem še ena in še ena in dolga nit iz modre volne ne neha in ne neha padati na tla, čeprav se nogavica zato ne zdi nič manjša, niso dovolj štiri enigme, o katerih smo že govorili, ta nam kaže, da je vsaj enkrat vsebina lahko večja od posode. Do te tihobne hiše ne seže šumenje morskih valov, ko letijo mimo ptice, njihova senca ne potemni okna, nekaj psov je, a ne lajajo, zemlja pa, če se je stresla, se zdaj ne trese več. Ob nogah parajoče raste iz niti gora. Marii Guavaira ni ime Ariadna, s to nitjo ne bomo našli poti iz blodnjaka, morda se nam z njo končno posreči, da se izgubimo. Kje je njen konec.

Prva razpoka se je pojavila v veliki naravni skalni ploščadi, gladki kot miza z vetrovnico, nekje v Albèrskih hribovih, ki se na svojem skrajnem vzhodnem robu zložno spuščajo proti morju in kjer zdaj blodijo nesrečni cerbèrski psi, namig, ki je na mestu tako glede časa kot tudi kraja, kajti vse te stvari so, četudi se ne zdijo, povezane med seboj. Izgnan, kot smo že povedali, od domače mize in zato prisiljen potegniti iz nezavednega spomina zvijače svojih prednikov lovcev, da bi se mu posrečilo upleniti kakšnega izgubljenega zajčka, je eden teh psov, po imenu Ardent, zahvaljujoč svojemu pretanjenemu sluhu, s katerim se lahko pohvali njegova vrsta, zaznal pok kamna, zarenčal pa ni samo zato, ker ni mogel, z razširjenimi nosnicami in naježeno dlako se mu je približal v mešanici strahu in radovednosti. Drobna razpoka, ki bi človeškega opazovalca spomnila na črto, narejeno z ošiljeno konico svinčnika, popolnoma drugačna od tiste druge črte, potegnjene s palico po trdi zemlji ali pa na mehkem, plešočem prahu ali v blatu, če bi s takimi blodnjami izgubljali čas. No, ko se je pes približeval razpoki, se je ta razširila, postala je globoka in se je podaljšala, da se je kamen razklal do roba skalne ploščadi, potem pa še sem in tja, vanj bi lahko človek, ki bi bil tako pogumen, da bi se meril s tem pojavom, vtaknil celo dlan, roko po obsegu in dolžini. Pes Ardent je nemirno hodil naokrog, vendar ni mogel zbežati, saj ga je tista kača, ki se ji nista več videla niti rep niti glava, izjemno privlačila in nenadoma je bil izgubljen, saj ni vedel, na katero stran naj gre, v Francijo, kjer je bil, ali v Španijo, ki je bila oddaljena tri pednje. Vendar pa ta pes, hvala bogu, ni eden tistih, ki se sprijaznijo s situacijo, naj

v dokaz povemo, da je z enim skokom preskočil brezno, ne zamerite nam očitnega pretiravanja pri izbiri besed, in se znašel na tej strani, ljubše so mu bile peklenske dežele, nikoli ne bomo vedeli, kakšno hrepenenje in kakšne sanje, kakšne skušnjave ženejo pasjo dušo.

Druga razpoka, ki pa je bila za svet prva, se je pojavila mnogo kilometrov stran, pri Biskajskem zalivu, nedaleč od bolešno znanega kraja iz časov Karla Velikega in njegovih dvanajstih velikih vazalov, imenovanega Roncesvalles, kjer je umrl Roland, ki je potrobil v svoj olifant, brez Angelike ali Durandala, ki bi mu pritekla na pomoč. Tam, če se spustimo vzdolž obronka pogorja Abodi, po njegovem severovzhodnem delu, teče reka Irati, ki izvira v Franciji, potem pa se izliva v Erro v Španiji, ta pa je pritok Aragóna in se zliva v Ebro, ki navsezadnje odnese in odvrže vodo vseh prej naštetih rek v Sredozemsko morje. Na koncu doline, v porečju Iratija, stoji mesto, Orbaiceta po imenu, na njegovem gornjem toku pa je jez, zbiralnik, kot mu rečejo tukaj.

Čas je, da pojasnimo, da je vse, kar tukaj pripovedujemo in bomo še povedali, čista resnica, mogoče jo je preveriti na katerem koli zemljevidu, samo da je dovolj natančen, in vsebuje tudi na videz tako nepomembne informacije, kajti prav to je odlika zemljevidov, prikazujejo omejeno razpoložljivost prostora, opozarjajo, da se v njem lahko zgodi vse. In se res. Govorili smo že o palici usode, dokazali smo že, kako lahko kamen, čeprav daleč od najvišjega območja plimovanja, pade v morje ali pa se iz njega vrne, zdaj je na vrsti Orbaiceta, kjer se je po konstruktivnem vznemirjenju, ki ga je pred mnogo leti povzročila izgradnja jez, spet naselila spokojnost, v mestu na navarskem podeželju, ki spi med gorami, v katero se je ponovno vseлил nemir. Nekaj dni je bila Orbaiceta nevraltično središče

Evrope, če že ne vsega sveta, tam so se zbrali predstavniki vlad, politiki, civilne in vojaške oblasti, geologi in geografi, novinarji in mineralogi, fotografi, televizijski in filmski snemalci, inženirji vseh mogočih področij, zijala in radovedneži. Vendar pa bo slava Orbaicete kratkotrajna, samo nekaj dni, le malo več kot Malherbove vrtnice, in kako bi lahko zdržale dlje, če so bile od »ma erva«*, no, ampak govorimo o Orbaiceti, njena slava je trajala samo tako dolgo, dokler niso drugje razglasili še nečesa slavnejšega, s slavo je vedno ista zgodba.

V zgodovini rek takšnega primera še ni bilo, da je namreč tekla voda, kot je tekla od vekomaj, nenadoma pa je presahnila, kot pipa, ki bi jo nenadoma zaprli, na primer, nekdo si umiva roke v umivalniku, potegne ven čep, pipa je zaprta, voda odteka, potuje navzdol, izgine, tisto, kar je je še ostalo v emajliranem koritu, bo zdaj zdaj izhlapelo. Če povemo s svojimi besedami, se je voda iz Iratija umaknila kot val, ki odteče z obale in se oddalji, pred našimi očmi se je razgalila rečna struga, kamenje, blato, naplavine, ribe, ki so odpirajoč usta poginjale, nenadna tišina.

Inženirjev ni bilo tam, ko je do tega nenavadnega pojava prišlo, vendar so ugotovili, da se je dogodilo nekaj nenavadnega, merilniki na opazovalni postaji so kazali, da reka nič več ne oskrbuje velikega vodnega korita. Trije tehniki so šli z džipom preverit, kaj je vzrok temu nenavadnemu pojavu, in med potjo, ob robu zbiralnika, so pretehtavali več domnev, za to so na skoraj petih kilometrih poti imeli dovolj časa, in ena od teh domnev je bila, da se je tok reke preusmeril zaradi zemeljskega plazu ali zdrsa na gori, druga, da so to zakuhali Francozi, galska

* Dobeseden prevod priimka Malherbe v portugalsščino (má erva) bi bil po slovensko plevel. Vse opombe so prevajalkine.

potuhnjenost pa taka, kljub dvostranskemu sporazumu o rečnih vodah in njihovem hidroelektričnem izkoriščanju, še druga, ki je bila od vseh najradikalnejša, pa se je glasila, da je presahnil vrelec, vir, vodni izvir, videti je bilo, da je večer, navsezadnje pa se je izkazalo drugače. Na tem mestu so se mnenja razhajala. Eden od inženirjev, miren, razmišljujoč mož, ki je cenil življenje v Orbaiceti, se je bal, da ga bodo premestili daleč stran, druga dva pa sta si od veselja mela roke, morda ju bodo predstavili na enega od jezov na Teju, bliže Madridu in Gran Vii. Med pogovorom o takšnih osebnih bojaznih so prispeli do skrajnega roba zbiralnika, kjer je bila izlivna odprtina, in reke ni bilo več tam, samo tenek curek vode, ki je še kapljala iz zmeščane zemlje, blatno brbotanje, ki ne bi imelo niti toliko moči, da bi premaknilo otroški mlinček, Kje za vruga je reka, je rekel voznik džipa in ne bi se mogel bolje in natančneje izraziti. Osupli, presenečeni, vznemirjeni, celo nemirni so inženirji staknili glave in spet pretresli že omenjene domneve, a ko so ugotovili, da je nadaljevanje debate pravzaprav povsem brezkoristno, so se vrnili v pisarne na jezu, potem pa so se odpeljali v Orbaiceto, kjer so jih čakali nadrejeni, ki so bili že obveščeni o čudežnem izginotju reke. Kresale so se jedke razprave, ne brez nejevernosti, klicali so v Pamplono in Madrid, rezultat vsega tega utrudljivega dela in razpravljanja pa se je izkristaliziral v čisto preprostem ukazu, razdeljenem na tri dele, ki so si sledili in se dopolnjevali, Pojdite gor po rečnem toku, odkrijte, kaj se je zgodilo, in ne povejte ničesar Francozom.

Odprava je odrinila na pot proti meji naslednjega dne, še pred sončnim vzhodom, in se ves čas, vsaj s pogledom, držala presahle reke, in ko so utrujeni inšpektorji dospeli, jim je postalo jasno, da Iratija ne bo nikoli več. Skozi razpoko, ki ni bila širša od treh metrov, je voda tekla proti

notranjosti zemlje in hrumela kot majhni Niagarski slapovi. Na drugi strani se je že zbrala skupina Francozov, bilo bi res naivno misliti, da prekanjeni in kartezijanski, kot so, ne bi opazili, kaj se dogaja, vendar pa so bili videti prav tako osupli in zmedeni kot Španci na tej strani, eni in drugi bratje v nevednosti. Obe strani sta se spustili v pogovor, vendar pa ta ni bil ne obširen ne plodovit, le malo več kot vzkliki upravičenega presenečenja, oklevajoče navedbe novih domnev na strani Špancev, skratka, vsesplošno ogorčenje, za katerega pa niso ne eni ne drugi vedeli, na koga bi ga stresli, Francozi so se že kmalu nasmihali, navsezadnje so bili še vedno lastniki reke vse do meje, tako da jim ne bo treba spremeniti zemljevidov.

Tisto popoldne so helikopterji obeh držav preletavali kraj, fotografirali, z vikom in krikom so se tja zgrinjali opazovalci, ki so viseli nad slapom in gledali, a ničesar videli, samo velikansko črno odprtino ter ukrivljeno in svetleče hrbtišče vode. Da bi imele mestne oblasti v Orbaiceti na španski strani in v Larrauju na francoski strani kaj od tega, so se zbrale ob reki, pod baldahinom, ki so ga postavili prav za to priložnost, na katerem so visele tri zastave, državniški dvojaravnica in tribaravnica, in navarska, da bi preučili turistične potenciale naravnega pojava, ki je bil nedvomno edinstven na svetu, in pogoje za njegovo izkoriščanje, v skupnem interesu, seveda. Glede na nezadostnost in očitno začasno naravo razpoložljivih analitičnih prvin na sestanku niso sestavili nobenega dokumenta, v katerem bi bile določene pravice in dolžnosti vsake od obeh strani, imenovali pa so mešano komisijo, ki naj bi v zelo kratkem roku izdelala program naslednjega formalnega srečanja. Vendar pa je neki moteči dejavnik v zadnjem trenutku povzročil preobrat pri tem konsenzu, do katerega so prišli, tako da so skoraj istočasno v Madridu in v Parizu

posredovali predstavniki obeh držav v stalni komisiji za mejne zadeve. Ti gospodje so podčrtali, da obstaja silen dvom, Naj ugotovimo, kam se razpoka odpira, na špansko stran ali na francosko. Videti je bilo kot nepomembna malenkost, vendar pa je bila po pojasnjenih razlogih občutljivost primera v nebo vpijoča. Ni bilo dvoma o tem, da je reka Irati odslej v celoti pripadala Franciji, departmaju Vzhodni Pireneji, če pa se je celotna nastala razpoka odpirala v Španijo, v provinco Navara, bi bilo potrebnih še mnogo pogajanj, kajti obe državi bi torej na neki način prispevali z enakima deležema. Če pa bi bila razpoka tudi francoska, bi posel pripadel v celoti Francozom, kot bi jim pripadala tudi z njim povezana naravna bogastva, reka in struga. Zaradi nove situacije so organi obeh držav, ki so se pretvarjali, da imajo intelektualne zadržke, dogovorili, da ostanejo v stikih, dokler se odprto vprašanje ne razjasni. V mukoma oblikovani skupni izjavi pa sta ministri za zunanje zadeve obeh držav naznanili namero po nadaljevanju nujnih pogovorov v okviru omenjene stalne komisije za mejo, ki naj bi ji priskočili na pomoč skupini strokovnjakov geodetov, brez katerih seveda ne bi šlo.

Tedaj so tja v velikem številu in vsej svoji raznovrstnosti prispeli še geologi z vseh koncev in krajev sveta. Med Orbaiceto in Larraujem je bilo že vsega po malem, če ne mnogo, kot smo našteali prej, zdaj pa so množično prihajali strokovnjaki za zemljo in zemlje, preverjevalci premikov in nesreč, slojev in zablodelih balvanov s kladivci v rokah in tolkli po vsem, kar je bilo iz kamna ali pa je bilo videti kot kamen. Francoski novinar in cinik, Michel, je govoril svojemu španskemu kolegu, resnemu, Miguelu, ki je že naznanil Madridu, da je razpoka po-pol-no-ma španska, oziroma, če govorimo z geografsko in nacionalistično preciznostjo, navarska, Kar imejte jo, je rekel nevljudni Fran-

coz, če vam je tako všeč in jo tako potrebujete, v Cirque de Gavarnie imamo štiristo dvajset metrov visok slap, ne potrebujemo na glavo obrnjenih arteških lukenj. Miguelu ni prišlo na misel, da bi mu odgovoril, kako je tudi na španski strani Pirenejev cel kup slapov, in to zelo lepih in visokih, vendar je bilo vprašanje drugje, slap na prostem ni nobena skrivnost, vedno enak, vsem na očeh, medtem ko pri Iratijevi razpoki, če že vidimo njen začetek, nimamo pojma, kje je njen konec, takšna je kot življenje. Neki drugi novinar, iz Galicije, tam je bil le mimogrede, kot se Galicijčanom pogosto dogaja, pa je navrgel vprašanje, ki je še viselo v zraku, Kam pa gre vsa ta voda. V tistem času so brezprizivno in suho znanstveno razpravljali geologi obeh strani in vprašanje, kakršnega bi ga postavil le plašen otrok, je slišal tisti, ki ga zdaj zapisuje. Ker je šlo za galicijski glas, diskreten in umirjen, sta ga udušila galaska očarljivost in kastiljska silnost, vendar pa so potem še drugi ponovili rečeno in so se kitili s slavo prvega odkritelja, majhnim narodom tako nihče ne prisluhne, ne gre za preganjavico, temveč za zgodovinsko dejstvo. Razprava strokovnjakov se je sprevrgla v skorajda nedoumljivo za laike, vendar pa je bilo kljub temu jasno, da sta v ognju dve osrednji tezi, tista o monoglaciazizmu in ona o pluri-glacializmu, obe neizprosni in prej ali slej seveda druga drugi sovražni, kot dve nasprotujoči si religiji, ena monoteistična in druga politeistična. Nekatere izjave so bile celo videti zanimive, kot tista, da so deformacije, nekatere deformacije, lahko posledica tektonskega dviga oziroma pojava izostazije kot posledice erozije. Poleg tega so pripominjali, da je pregled obstoječih oblik pogorja pokazal, da to ni staro, geološko gledano, seveda. Morda je vse to povezano z razpoko. No, gora je pač podvržena takšnim igram vlečenja in polaganja rok, nič čudnega, da je napočil